

De populistische verleiding

Democratie als bedreiging van het populisme

Door Mark van Ostaijen

Democratie betekent letterlijk volksheerschappij, een bestuursvorm waarbij 'het volk' beslist wie er aan de macht is, en wat er wordt besloten, vaak bij meerderheid van stemmen. Alhoewel dit eerlijk oogt, waarschuwen politieke denkers zoals De Tocqueville in het verleden al voor de 'tirannie van de meerderheid', waardoor minderheden in de verdrukking zouden kunnen komen. Want wat de meerderheid wil is niet altijd wenselijk.

De belangrijkste hedendaagse bedreiging van de democratie, zo zal ik betogen, is de democratie zelf. Door sommigen wordt die dreiging van de meerderheid ook wel omschreven als 'populisme'. Maar wat is populisme? Hieronder wordt daarvoor eerst een constitutief, retorisch en een esthetisch perspectief op populisme geboden om populisme als bedreiging te kunnen beoordelen.

Volkssoevereiniteit

Politiek populisme maakt een directe aanspraak op het 'echte' volk. Het claimt daarin de authentieke en pure versie van de democratie te zijn. Of zoals de Duitse Piratenpartij over zichzelf zegt: 'Wir sind Romantiker'. Daarin doet ze zich namelijk voor als dát deel van de democratie dat wél, béter of louter naar het volk luistert. Door zoiets als 'het volk' dusdanig te centraliseren, herinnert populisme de democratie aan haar kernconstitutie: de volkssoevereiniteit. Zodoende herinnert populisme de democratie aan zichzelf (Schinkel, 2012). Dit is een essentialistisch en *constitutief perspectief* op populisme waarbinnen sommigen populisme hebben betiteld als een 'syndroom', een 'virus', een 'modern probleem', als 'anti-democratisch' of zelfs als 'anti-parlementair' (Taguieff, 1995; Urbinati, 1998; Taggart, 2000; Canovan, 1999; Mény & Surel, 2002; Houtman & Achterberg, 2010). Waar komt deze problematische beoordeling vandaan?

Door een deel van het electoraat te construeren als 'het volk' wordt een meerderheidsconstructie gepresenteerd. Daarmee rekt populisme op oneigenlijke wijze haar minderheidsprincipe op. Of het wordt bewust genegeerd. Dit is precies dat rafelrandje wat liberalen en democraten zo ongemakkelijk vinden aan populisme, aangezien democratie bestaat bij de gratie van minderheden. Door zijn minderheidsaandeel bewust of onbewust te negeren, vult populisme datgene in, wat de Franse filosoof Claude Lefort (1991) 'de lege plaats van de macht' heeft genoemd. Indien deze niet 'leeg' is, spreken we doorgaans over een totalitaire dictatuur.

Wij vs. De Ander

Naast deze constitutieve karakterisering zien anderen populisme voornamelijk vanuit een *retorisch perspectief*. Dat wil zeggen, de manier waarop er in woorden uitdrukking wordt gegeven aan de wereld om ons heen, kan populistisch zijn. Dit perspectief op populisme toont populisme als een *distancing discourse*, een verwijderingsdiscours. In die specifieke retoriek, staat een *Wij* tegenover een *Ander*. Die 'Wij' is alles behalve vanzelfsprekend en kan op allerlei manieren geconstrueerd worden. Evenals die 'Ander', wat een horizontale (migrant) of een verticale (elite) Ander kan zijn. Beide elementen worden aan elkaar gekoppeld in een antagonistische of conflicterende relatie.

Een dergelijke retorische constructie kan op allerlei plaatsen opduiken. Bijvoorbeeld in Wilders' bijdrage aan de Algemene beschouwingen van 2008 waarbij hij 'Het Kabinet van de elite' versus 'de gewone mensen' problematiseerde; of bij Pechtold's verdediging van de forensentaks van 'mensen die dichtbij hun werk wonen' versus 'forensen'; of Johan Derksen die de Televisiering in ontvangst neemt door te wijzen op 'die grote wijsneuzen in Hilversum' versus 'wij met een klein programma en klein budget die hen te slim af zijn geweest'. Populisme als retorische constructie is eenvoudig te herkennen en kan overal opduiken. Sommigen hekelen deze simplificatie, want het zou geen recht doen aan 'de werkelijkheid'. Maar deze vorm van complexiteitsreductie kan erg effectief en verleidelijk zijn.

Rebellerende kracht

Naast dat men populisme retorisch kan opvatten, is het ook te zien als manier om in een bepaalde sector de boel eens flink op te schudden. Populisme kan dan opgevat worden als een rebellerende kracht tegen de status quo en uitdagend ten opzichte van het establishment. Dit kan een waardevolle *esthetische* bijdrage hebben.

De hierbij afgebeelde illustratie is een afbeelding van een kunstwerk van Maurizio Cattelan in Museum Boijmans van Beuningen in Rotterdam. Het kunstwerk betreft een mannelijk persoon die door de grond van het museum heen breekt en positie inneemt in een ruimte met 17de eeuwse Nederlandse meesters. Het hedendaagse beeld van Cattelan vormt daarmee een direct contrast met de oude kunstwerken in de zaal. Hij breekt met de gangbare collectie door letterlijk door de grond heen te breken. En het beeld betreft niet zomaar een normale man, het beeld is Cattelan zelf. Daarmee toont het beeld een gepersonaliseerde breuk met het establishment. Die gepersonaliseerde breuk kan als populistisch worden opgevat. Populisme staat hier voor de specifieke vorm waarin de status quo wordt bevraagd, ontregeld en opgeschud.

Populisme dwingt sommige politici zich hernieuwd politiek te verhouden tot bepaalde zaken. Het dwingt tot repolitisering. Het opent mogelijkheden om positie in te nemen op bepaalde issues die allang als afgedaan of afgerond werden beschouwd. Precies zoals Cattelan, vanuit een provocatief standpunt, de verhouding tot de bestaande kunst bevraagt, zo bevraagt de populist het bestaande beleid. Cattelan brengt een confronterend kunstwerk, maar een interessante artistieke bijdrage. En zo kan de populist confronterende politiek, maar een belangwekkende democratische bijdrage brengen. Dat is een belangrijk potentieel.

Deze confronterende esthetische vorm kan irriteren en inspireren. Begrijpelijkwijs kan populisme doorgaans een bron van irritatie vormen voor diegene die belang hebben de status quo te verdedigen. Echter gaat dat voorbij aan het democratisch potentieel van populisme.

Vlaams Belang

Resumerend kan populisme staan voor: het volk centreren (constitutief), de Ander problematiseren (retorisch) of met een bestaande situatie conflicteren (esthetisch). Maar hoe kunnen politici hier mee om gaan? In België heeft men al vroeg vanaf de jaren '80 gepoogd een antwoord te vinden op die drie potenties die het opkomende populisme aldaar met zich meebracht.

De electorale opkomst van het Vlaams Blok, en later het Vlaams Belang, werd namelijk beantwoord met een cordon sanitaire. Het effect daarvan was direct merkbaar. Het Vlaams Belang marginaliseerde steeds verder, met als dieptepunt de vorige gemeenteraadsverkiezingen in 2010, met 10% van de stemmen in Antwerpen, hun voorheen belangrijkste troefkaart.

Er zijn politici en politicologen die deze casus opvoeren om een pleidooi te houden voor een dergelijk cordon sanitaire. Het marginaliseert ongewenste politieke bewegingen effectief en het smoort populisme in de kiem. Echter, de Belgische casus laat inmiddels een totaal andere realiteit zien. De neergang van het Vlaams Belang bleek geen eenzijdige ontwikkeling. Tijdens het cordon sanitaire vestigde zich namelijk de N-VA (Nieuw Vlaamse Alliantie) van Bart de Wever. De N-VA positioneerde zichzelf als de acceptabele variant van het Vlaams Belang, zonder openlijk racistische of extreem rechtse, maar met een duidelijk nationalistische, separatistische en populistische agenda. Terwijl de neergang van het Vlaams Belang was ingezet, groeide de N-VA als nooit tevoren. Met als gevolg dat de N-VA nu in bepaalde politieke arena's groter is dan het Vlaams Belang ooit was. Zelfs zo groot dat voorman Bart de Wever nu burgemeester van Antwerpen is. De ironie wil dat juist het cordon sanitaire het populisme in Vlaanderen niet heeft verdreven maar heeft versterkt.

Potentieel

De Belgische casus illustreert dat de democratie de grootst mogelijke moeilijkheid ervaart om om te gaan met minderheden in tijden van populistische politiek. Democratie kan een totalitaire waarde in zichzelf worden, zodoende dat bepaalde minderheden – met de beste bedoelingen - uitgesloten worden. Zie het cordon sanitaire. Op die manier is de democratie een bedreiging voor zichzelf. Zodoende, dat we het argument zelfs kunnen aanscherpen: populisme is daarmee niet de voornaamste bedreiging voor de democratie, maar de democratie is eerder een bedreiging voor populisme.

Voor iedere politicus is de populistische vorm verleidelijk. Populisme heeft namelijk een belangrijk potentieel. Het kan repolitiseren, het kan verfrissend werken of aanzetten tot vernieuwing. Zoals betoogd, heeft het de potentie om een 'volk' te centraliseren, een 'Ander' te problematiseren en om met een bestaande situatie radicaal te conflicteren. Deze populistische potenties dwingt iedere politicus en burger tot nadenken. Niet alles zult u kunnen sympathiseren. Maar hoe weinig het ook op uw sympathie kan rekenen, het mag nooit de aanleiding vormen om populisme (of welke democratische minderheid dan ook) te elimineren. Want de eliminatie van onenigheid betekent het einde van democratische politiek.

Laten we in Nederland nooit een cordon sanitair afkondigen, maar integendeel, voldoende ruimte bieden aan de pluriformiteit van het populistisch potentieel. Met enige wijsheid en moed is dat het enige scenario ter versterking van de huidige democratie.

Mark van Ostaijen MSc MA is als promovendus en wetenschappelijk docent verbonden aan de vakgroep Bestuurskunde van de Erasmus Universiteit Rotterdam

Dit artikel is een bewerking en vertaling van zijn lezing op het European Liberal Forum (ELF) Congres 'Populist versus Cosmopolitan Nationalism: Implications for a Liberal Europe', 25/ 26 oktober 2012 te Barcelona, Spanje.

Literatuur

- Canovan, M. (1999). Trust the people! Populism and the two faces of democracy. *Political Studies* XLVII, 2-16.
- Houtman, D. & Achterberg, P. (2010). Populisme in de polder Stemmen en mopperen in een post-confessionele politieke cultuur. In *Kritiek: Jaarboek voor socialistische discussie en analyse*, Amsterdam: Aksant.
- Mény, Y., Surel, Y. (2002). The Constitutive Ambiguity of Populism, in Mény, Y. and Surel, Y. *Democracies and the Populist Challenge*. Palgrave MacMillan: NewYork:. p. 1-24.
- Lefort, C. (1991). *Democracy and political theory*. John Wiley & Sons.
- Schinkel, W. (2012). *De nieuwe democratie. De bezige bij*: Amsterdam.
- Taguieff, P. (1995). Political Science confronts populism: from a conceptual mirage to a real problem. *Telos* (103). P. 9-41.
- Taggart, P. (2000). *Populism*. Open University Press: Buckingham.
- Urbinati, N. (1998). Democracy and populism. *Constellations* (5) 1, p. 110-124.